

Branko Brkić
Županijski sud u Zadru

ZADARSKO SREDNJOVJEKOVNO STATUTARNO PRAVO ZADARSKI STATUT IZ 1305. GODINE

UVOD

Dana 6. lipnja 1997. godine u Hrvatskoj kazališnoj kući u Zadru ogranak Matice hrvatske u Zadru priredio je prikazivanje upravo tiskanog Zadarskog statuta, u izdanju Ogranka i suizdavača Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu.

Statut sastavljen u početku 14. stoljeća tiskan je na latinskom izvorniku i prvi put u hrvatskom prijevodu, što su preveli i pripremili Josip Kolanović, ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Mate Križman, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu (iz prikaza knjige Šime Batovića, predsjednika Ogranka Matice Hrvatske, Zadarska smotra 1-3, 1997., str. 365).

Zadarski statut je "... izvor zadarske povijesti od 13. do 18. stoljeća, a donekle i od 1. do početka 20. stoljeća, jer on prenosi pravno-društveno-gospodarske predaje od rimske vladavine do raspada Austro-ugarske države..." (izvor - kao naprijed).

Po mišljenju prof. dr. Ivana Beuca, koji kritički obradio i pisao "Statut zadarske komune iz 1305" (Vjesnik državnog arhiva u Rijeci II, Rijeka, 1954., str. 491 - 781), stari Statut Zadra potječe još iz 1260.g., njegova je redakcija počela pak 1290., a novi bi Statut onda bio iz 1305.g. i tiskan je u Veneciji tek 1564.g., zaslugom zadarskog suca Ivana Franje Salamuna.

Kada je nastao ovaj novi Zadarski statut od 1305.g. , stanje u mletačkom Zadru bilo je bez ikakvih unutrašnjih trzavica, ali se zato u njegovoj bližoj i daljnjoj okolini osjećala čvrsta ruka moćnog Hrvatskog velikaša Pavla Šubića Bribirskoga, koga još 1295.g. Napuljski kralj Karlo II Anžuvina naziva "Banus maritimus dominus croatorum", a 1305.g. isti valikaš se titulira kao "Banus Croatorum et tocius Bosnie dominus"(S. Antoljak, ban Pavao Bribirski "Croatorum dominus", radovi Instituta JAZU u Zadru, 19, Zadar 1972, 13, 60).

Pavao Bribirski 1312. g. osvaja Zadar te ga daje u posjed svom sinu Mladenu II, koji se prozove Croatorum et Bosniae banus et Jadrensis perpetuus comes. (Stjepan Antoljak, na promociji knjige Zadarskog statuta, Zadarska smotra 1-3, 1997., str. 368-372).

Zadarski statut preveden je na Hrvatski jezik prvi put 1997.g., što je prema mišljenju njegovih prevoditelja, gotovo nezamislivo, obzirom na osobito značajno mjesto koje je Zadar imao među svim dalmatinskim gradovima.

Iz prednjeg prikaza valja zaključiti da unatoč velikom značaju Zadarskog statutarnog prava, postojali su određeni pragmatični razlozi zbog kojih nije izvršen prijevod Zadarskog statuta sve do spomenutog prijevoda 1997.godine.

Razlozi za to ogledaju se u činjenici što arhetip (izvornik, original, prvopis, prapis) Zadarskog statuta nije usčuvan, te se nametnuo problem njegove idealne uspostave, povijesti teksta, te kritičke prosudbe sačuvanog teksta prijepisa.

Naime, prevoditelji su na raspolaganju imali tri oslonca i to zadarski rukopis s početka 14. stoljeća, koji se čuvao u knjižnici talijanske gimnazije u Zadru, koji je za II. svjetskog rata nestao, ali je ostao dostupan njegov stručni opis i faksimil dviju stranica, zatim rukopis nastao prije 1458.godine i sada čuvan u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, te konačno tiskano izdanje Zadarskog statuta na latinskom jeziku iz 1564.g., uz zalaganje već spomenutog zadarskog suca Ivana Franje Salamuna.

Za znanstvene istraživače srednjovjekovnog Statutarnog prava u Dalmaciji nema dvojbe da Zadarski statut, preveden 1564.g. na latinski jezik potječe iz 1305.g., a da je spomenuti primjerak koji se čuva u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, osim određenih tiskarskih grešaka, istovjetan svom izvorniku, koji se vjerojatno čuva negdje u Italiji u blizini Ancone (str. 370, *Zadarske smotre* 1-3, 1997).

Na iste probleme naišli su primjerice autori prijevoda Statuta grada Trogira Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gliho (*Književni krug Split* 1998.), jer osim na latinskom jeziku tiskanog izdanja iz 1708.g. što ga je priredio Ivan Lučić, prema Strohalu, sačuvalo se nekoliko primjeraka starijih rukopisa, ali nije sačuvan originalni rukopis Statuta niti prijepis u koji bi bile originalno prijepisane kasnije reformacije, tako da se spominju rukopisi od oko 1630.godine, sačuvani u privatnim bibliotekama trogirskih obitelji Slade-Šilović, te obitelji Vitturi-Michieli, te rukopis trogirskih reformacija iz općinske biblioteke "Paravia" u Zadru.

Akademik Lujo Margetić dao je osvrt na izloženi prijevod, koji osvrt sam potražio i u preslici dobio upravo u Ogranku Matice Hrvatske u Zadru, a u kojem ostvrtu uz sve pohvale prevoditeljima i samoinicijativi prevođenja, upućuje na određene griješke u prijevodu, a koje su posljedica činjenice da u prevođenju Zadarskog statuta nisu sudjelovali pravni povjesničari.

Posljedica toga su određene pogriješke hrvatskog pravnog nazivlja za određene nazive iz latinskog jezika.

Primjerice, a što je bitno sa aspekta kaznenog prava,"na bezbroj mjesta «reus» se prevodi kao «okrivljenik», umjesto «tuženik», iako nema dvojbe da je riječ o građanskom, a ne kaznenom postupku, "dolus" i "culpa" prevode se sa "prijevera" i "ogriješenje", iako je riječ o "namjeri" i "nepažnji", "praescriptio" nije "zastara" već "dosjelost", "advocatus" nije "zastupnik" već "odvjetnik", "habere" nije "posjedovati" nego "dobiti" i slično.

No, unatoč tomu, od akademika Margetića dobio sam potvrdu da je prijevod Zadarskog statuta sa znanstvenog stanovišta podoban i pogodan za proučavanje.

1. OSNOVI STATUTARNOG PRAVA ZADARSKOG STATUTA IZ 1305. GODINE SA REFORMACIJAMA, ODNOSNO UREDBAMA DONESENIM DO GODINE 1563.

Pravo Zadarskog statuta iz 1305.g. predstavlja zbirku normi koje propisuju obvezna pravila, kojih povreda povlači sankciju Zadarske komune. Te norme izdalo je i proglasio veliko

vijeće Zadarske komune uz potvrdu zadarskog kneza, sa svrhom da bi se ograničili ljudski prohtjevi, kako se to napominje u Statutu.

Norme su proglašene da bi svima bile poznate, te da bi na osnovu saznanja građani mogli zabranjeno izbjegavati ili otkloniti, a naređeno izvršavati ili učiniti. Obavezna pravila nazivaju se "statuta" ili "leges", koji pojmovi su u Zbirci statutarnih pravila sinonimi (Zadarski statut, knjiga I. Naslov I, Glava 1).

Pošto je Statut izdan i objavljen on se smatra božijom odredbom i svetom sankcijom, koja ima svoju pravnu snažnost ne zato što ju je čovjek sastavio i izdao, već zato što se smatra da je tvorac Statuta bio nadahnut posebnom božijom milošću (Zadarski statut, knjiga I. Naslov I., Glava 3).

Obzirom na takvu teokratsku postavku, razumljiva je nepromjenljivost Zadarskog statutarnog prava, zbog čega se tekst statutarnih propisa nije mijenjao sve do kraja 18. stoljeća.

Doduše, reformacije Zadarskog statuta predstavljale su posebnu zbirku dopuna Statuta koje su vazile kao *lex posterior*, ali su formalno smatrane autentičnim tumačenjem Statuta.

Statutarno pravo predstavljalo je u osnovi strogo pravo, te se određena statutarna odredba mogla primjeniti samo na način kako je propisana, a u slučaju da sudac nije pronašao statutarnu odredbu koja u potpunosti predviđa konkretni slučaj, bio je dužan primjeniti pravilo "simile simili" što znači da je morao konkretni slučaj riješiti prema sličnoj odredbi, a ako takve odredbe nije bilo, bio je dužan primjeniti postojeći pravni običaj (Ivan Beuc, Statut Zadarske komune iz 1305.g., Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, Rijeka 1954.godina, str. 551).

Ukoliko se vodio spor o obavezama nastalim prije proglašenja Statuta, sudac je morao takav spor riješiti primjenom starih Statuta i običaja grada Zadra, što su u dotično vrijeme bili u općoj uporabi, i to onih statutarnih propisa koji nisu ušli u Statut iz 1305.g. (Knjiga I., Naslov I., Glava 2 Statuta).

Ukoliko bi pak nastala dvojba o pravilnoj primjeni statutarnog prava, sudac nije mogao riješiti po svom nahođenju, nego je bio dužan zatražiti obrazloženje od Vijeća umoljenih, koje je jedino moglo autentično tumačiti zakone (Knjiga I., Naslov I., Glava 1. Statuta).

U kaznenom postupku koji nije reguliran Statutom iz 1305.g., knez je mogao postupiti i presuditi bez obzira na postojeće norme, dakle, *contra legem* "omni ordine iuris pretermisso", no u tom slučaju mletačka vlada je tako odredila jer je htjela zagarantirati sebi mirni posjed okupiranog Zadra (Reformacija br.80, ali i Beuc Vjesnik, Rijeka 1954.godine, str.551).

Statutarne odredbe bile su svojim sadržajem i važnošću neprikosnovene, a ako bi koji sudac posumnjao u neki Statut, knez bi, kad bi to doznao, dao rok od 8 dana da se izjasni, pa ako bi sudac ustrajao u svojoj sumnji, knez je bio dužan otpustiti ga iz službe, za cijeli život.

Ako bi sudac donio presudu u suprotnosti sa Statutom, bio je dužan naknaditi povrijeđenoj stranci svu nanesenu štetu, a k tome i Zadarskoj komuni polovicu od onog iznosa kojeg je isplatio povrijeđenoj stranci. Presuda koju je takav sudac donio bila je ništava *ipso iure* (Knjiga V., Glava 22 Statuta).

Propisi Zadarskog statuta važili su na cijelom području grada Zadra i njegovog distrikta, obzirom da su se Statuti nazivali "Statuta communis Jadrae" (Knjiga I., Glava 21 Statuta), što znači da su se statutarni propisi smatrali propisima Zadarske komune, pod čiju jurisdikciju je spadao grad Zadar i njegov distrikt.

Statutarno pravo primjenjivalo se u svim postupcima zadarskih podložnika, tj. osoba koje su se rodile na zadarskom području ili van zadarskog područja, pa su se stalno nastanile u Zadru, ili njegovom distriktu, te se priznali podložnicima kneza i njegove kurije.

Prirodno je da su se kaznenopravne odredbe primjenjivale i na strance koji bi kazneno djelo počinili na području Zadarskog distrikta.

Sa aspekta vremenske važnosti Statuta, valja naglasiti da su noviji propisi imali prednost pred starijim, te isključivali njihovu primjenu, a oni su pravni poslovi stvoreni za vrijeme važećih starijih propisa ostali na snazi, iako ne odgovaraju zahtjevima novog propisa (lib. 2. cap. XCL).

Prema stanovištu prof. Ivana Beuca izloženog u već spomenutom djelu "Statut zadarske komune iz 1305.g.", objavljenom u Vijesniku državnog arhiva u Rijeci, 1954. godine, Zadarski statut ima dosta nesređeni popis odredaba kojima sankcionira kršenje obveza te delikata kao izvora obveza (str.647). Općenito uzevši da se može zaključiti da statutarni delikti označuju manje delikte, jer kazneno pravo uopće da nije ušlo u Zadarski statut.

Prof. Beuc napominje, doduše, da je svakom dozvoljeno uhvatiti i predati kuriji razbojnika, pljačkaša, gusara i druge zločince (malefactores) za koje je zakon određivao kaznu vješanjem (Knjiga II., Glava 16 Statuta), no drugih propisa o krađi, razbojstvu, ubojstvu, tjelesnoj povredi i drugim zločinima nema u Zadarskom statutu.

Peta knjiga Zadarskog statuta pretežno je posvećena deliktima, koji se nabrajaju i u drugim knjigama.

U svezi s time postavilo se pitanje, kako pred autore prijevoda Zadarskog statuta, tako i pred druge znanstvenike, posebice pravne, zbog čega Zadarski statut ne sadržava (osim iznimno) kaznene procesnepravne odredbe, što je u svezi sa pitanjem zbog čega, (osim iznimno) ne sadrži niti materijalnopravne kaznene odredbe.

U tom smislu ovaj problem valja promatrati sa aspekta vremena u kojemu je Statut nastao, povijesnih okolnosti u Zadru, ali i području kojemu je Zadar pripadao ili s njime dolazio u doticaj.

Naime, u to vrijeme, Statuti i druge normative zbirke nisu težile sveobuhvatnosti, a u nekim granama prava nisu bile pretežiti pravni izvor. Sasvim drugačija pravna vrela kao što je običajno pravo, europsko "opće" pravo, te sudska praksa bili su bitni i živi gradivni elementi prava (tako Nella Lonza «Pod plaštem pravde, kaznenopravni sustav Dubrovačke republike u 18. stoljeću», Dubrovnik 1997.).

Prema istom izvoru, Statutarnim zbirkama posebice skromno regulirano je kazneno procesno pravo.

Stoga je upitno stanovište nekih znanstvenika da je o kaznenom pravu u Zadru postojalo posebno poglavlje (capitularium), koje je navodno, moguće zagubljen.

Na ovakav zaključak znanstvenici koji zastupaju tu pretpostavku vjerojatno su potaknuti činjenicom da primjerice Trogirski statut ima posebno poglavlje - sekundus liber statutorum, koji nosi naslov "De malleficis" tj. o zločinima, te ima 114 glava, sadržeći krivičnopravnu materiju tj. materijalno i formalno krivično pravo. Međutim, u Knjizi II Trogirskog statuta oskudne su odredbe o kaznenom procesu, dočim, uz zločinstva propisuje i kazne za blaže vrste delikata (primjerice češljanje vune na trgu, kažnjavanje pekarica koje ne peku kruh kako treba, onih koji se kreću noću bez svjetiljke, stražara koji se sam kreće noću, ne uklanjanje blata sa ulice i slično), o kojim deliktima i Zadarski statut sadrži odredbe.

Mogući zaključak je da je Zadarski statut izvorno stariji (što bi bilo i logično obzirom na povijesnu i gospodarsku važnost Zadra, oko čega se slažu svi znanstvenici) a Zadarski statut iz 1305. godine bi u tom slučaju predstavljao samo ad hoc prijepis starijeg statuta, što bi trebalo biti predmetom posebnog povijesnopravnog izazova.

O gospodarskom značaju Zadra svjedoči činjenica da zadarsko pomorstvo uključuje u svoje područje ne samo obale s druge strane Jadrana nego i luke Sardinije, Katalonije, Tunisa i drugih zemalja (Beuc, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci 1954. str.6,7.,8.).

Sukladno tome, moglo bi se zaključiti da je kazneno pravo promatrano u razdoblju do početka 14. stoljeća u Mletačkoj Republici, kojoj je pripadao i Zadar, bilo nekodificirano.

Zadarski statut kao sveobuhvatan zakonik, koji sadrži kako odredbe o građanskopravnim odnosima (stvarnopravni, obveznopravni, nasljednopravni, te statusni), odredbe o određenim vrstama delikata, koje nisu zločini, sadrži odredbe o nekim institutima procesnog prava, koji su zajednički za građanski i kazneni postupak.

O tome kako je kazneni postupak u naravi izgledao, ne možemo saznati proučavanjem Zadarskog statuta, kao ni to kako su izgledale presude, na koji način su se izvršavale, a niti kakve kazne su izricane.

U povijesnom arhivu grada Zadra pronašao sam odluke u kaznenim stvarima iz promatranog razdoblja, te nisu istinite pretpostavke pa se pretpostavlja da je cjelokupna arhivska građa iz te oblasti ili uništena u ratovima, kojih je bilo u izobilju za Zadar i oko Zadra, ili je pak prenesena i čuva se negdje u arhivima Italije (kako se to ponegdje neosnovano navodilo što je bilo posljedica nepoznavanja činjenice da u povijesnom arhivu Grada Zadra postoje «Libri» koji sadrže presude Zadarskih providura i kapetana.

Međutim, doseg ovog članka seže dotle da izloži one odredbe Zadarskog statuta koje su značajne sa aspekta kaznenog procesnog prava.

Sa istim problemom nedostatka postupovnih kaznenopravnih odredbi susreću se i znanstveni istraživači koji istražuju statute drugih dalmatinskih gradova, pa čak i Dubrovnika, koji nije bio ovisan o tuđinskoj vlasti (kao Zadar), već je imao puni suverenitet u okviru Dubrovačke Republike, koja je bila nevelik, ali potpun državni organizam (Nella Lonza, Pod plaštem pravde, str. 12).

Tek rasčlambom velikog broja sudskih predmeta ona je uspjela (Lonza) ustanoviti pravilnost i utvrditi gradivne elemente procesne prakse ili stila sudišta (Lonza isto str.326).

Isti princip zaključivanja može se primjeniti i na Zadarski statut, Zadarsko statutarno pravo, te kazneni postupak u Zadru, što bi značilo da su sudu ostavljene najšire ovlasti u otvaranju postupka.

U društvima koje još ne poznaju posebnu policijsku službu, prikupljanje obavijesti o zločinima neizvjesno je, te često zavisne od interesa i poduzetnosti oštećenika.

Te teškoće otklanjane su na način da podnošenje tužbi nije bilo opterećeno formalnostima, nadležne institucije su bile dostupne, a aktivna legitimacija široko postavljena.

Štoviše, podanici su se poticali na prijavljivanje zlodjela sustavom nagrada i kazni.

Obzirom na poznato mletačko okruženje, može se pouzdano tvrditi da je kazneni postupak bio utemeljen na tradiciji rimskog prava, sa mogućim utjecajem europskog kontinentalnog prava, te sa upitnim uplivom starog hrvatskog običajnog prava, o kojem utjecaju govore mnogi znanstvenici, kako u zadarskim prilikama tako i dubrovačkim (Lonza, Pod plaštem pravde, str. 15), trogirskim (Marin Berket i dr., Statut grada Trogira, Književni krug Split 1988., i slično).

Međutim, ne poričući značajan utjecaj starog hrvatskog običajnog prava u drugim gradovima, što se ima pripisati bilo njihovoj državopravnoj samostalnosti (Dubrovnik) ili pak povijesnoj pripadnosti teritoriju Hrvatskog kraljevstva, za Zadarski statut u njegovom tekstu teško je naći takvih svjedočanstva.

Štoviše, zbog gotovo neshvatljive težnje, za tadašnje prilike udaljene Venecije, da vlada Zadrom, kao središtem istočne obale Jadranskog mora, pažljivim isčitavanjem određenih statutarnih odredbi nameće se suprotan zaključak.

Venecija je nastojala svim sredstvima Zadar pravno udaljiti od zaleđa koje je bilo u vlasti hrvatskih vladara, nastanjanje Hrvata u Zadar učiniti restriktivnim, te primjenu starih običaja (zakona) svesti na najmanju moguću mjeru.

Tu svoju težnju Venecija je najbolje izrazila kroz reformaciju iz 1458. godine, kada kaznenu sudbenost daje u ruke knezu, kojega ovlašćuje suditi u postupku kojega sam izabere, a protiv njegovih presuda nema žalbe (Reformacija br.110 iz 1458.g.).

Odatle, i bez izučavanja konkretnih sudskih kaznenih presuda nameće se nužno zaključak da je sudbena vlast u Zadru bila u rukama jedne osobe, autokratska i autoritativna, prepuštena samovolji, daleka načelima zakonitosti, koje će načelo tek izniknuti u 18. stoljeću na idejama Voltairea, Rousseaua, Montesquea, a napose Beccarie.

Konačno, odnos prema Hrvatima proizlazi i iz Knjige III., Glave 49, kojim je propisano da će se novčano kazniti porug (jamac), koji se obvezao za Hrvate koji nisu podložni zadarskom knezu (Beuc, Vjesnik...str. 675).

O položaju Hrvata u pravnom ustroju Zadarskog distrikta govori i podatak da su 1347.g., kada je Zadar došao ponovno pod zaštitu Mletačke Republike, bile ukinute sve dotad postojeće kurije (curija maior, curia minor, demobili, konzultum, et maris) a vjerojatno i curija exsaminatorum. Umjesto njih bila je formirana nova kneževa kurija u koju su ušli samo knez i njegova dva mletačka vjećnika. Knez i vjećnici birali su se u Veneciji na dvije godine, te su vodili građanski i kazneni postupak. Izvršenje presude pripadalo je isključivo knezu, a knez je bio ovlašten povjeriti sudovanje jednom od vjećnika u sporovima vrijednosti 10 libri malenih mletačkih dinara, koji bi sudio sa dvojicom drugih muževa, koji nisu smjeli biti Hrvati. Ovakav sustav vrijedio je do 1358.g., kada je ponovno uspostavljena ranija organizacija pravosuđa na osnovu potvrde prava sloboda i privilegija Zadra od strane hrvatsko-austro-ugarskog kralja Ljudevita (Beuc, isto djelo, str. 734).

Daljnji argument u izloženom smislu ogleđa se u statutom propisanom načinu dodjeljivanja doseljenim Hrvatima građanskog statusa.

Ne treba uopće sumnjati da je sam kazneni postupak, sa aspekta dokaznih načela, vrste kazni, izvršenja kazni bio sličan kaznenim postupcima u svim gradovima koji su potpadali pod mletačku vlast (primjerice i Trogir, čiji Statut potječe iz 1322. godine), upravo one godine kada nad Trogirom prestaje vrhovništvo hrvatsko-ugarskog kralja, te kada se Trogirska komuna predala Mletačkoj Republici (Berket i dr., Statut grada Trogira, str.XIII Uvoda).

Iz istog Uvoda vidljivo je da je ugovorom *pastum tragurij* od 17. travnja 1322.g. Trogirska komuna predala se "vjernosti, vlasti, upravi, poslušnosti, zaštiti i obrani" mletačkog dužda, koji je tim ugovorom svake druge godine slao u Trogir radi upravljanja njime jednog plemića iz mletačkog velikog vijeća, koji se zvao trogirskim knezom, koji je biran u Mlecima na dvije godine.

I u *Pactum tragurii* propisano je " u svim pak krivičnim stvarima neka sam taj knez slobodno odlučuje, ali ipak tako da u njima postupa prema sadržaju odredaba trogirске komune i ne može o osuđivanju biti stroži od onoga što propisuju statutarne odredbe trogirске komune, ali smije ublažiti kazne predviđene i propisane tim statutarним odredbama, već prema tome kako mu se bude činilo da je bolje, vodeći računa o staležu osoba u počinjenom prijestupu. Međutim, u slučaju nasilja nad ženama, podmetanju požara i ubojstava, neka sam knez sam odlučuje onako kako se njemu bude učinilo razumnim. Neka također sam knez odlučuje u slučajevima izdajstva grada i to tako da može protiv onih koji su njemu prijavljeni kao izdajice grada voditi istragu, ispitivati svjedoke i dati zatvoriti optužene, kako mu se bude činilo boljim. Ali donoseći presudu protiv tako optuženih, mora postupati prema statutarним odredbama trogirске komune".

Odatle slijedi, a kako to i zaključuju priređivači prijevoda Trogirskog statuta, da trogirski suci ne mogu više suditi u krivičnim stvarima, a mletački plemić - trogirski knez dolazi u priliku odlučivati o životu i smrti trogirskih građana.

Međutim, Trogir je 1358.g. dospio ponovno pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja, da bi ponovno pod mletačku vlast dospio 1420.g. pod kojom je ostao sve do propasti Mletačke Republike 1797.g., što se može uspoređivati sa povjesnom sudbinom Zadra, i sa aspekta pravne povijesti.

Zacjelo je stoga i zadarski knez bio suveren u ovlaštenju staviti na muke i podvrgavati mučenju samo za slučajeve ubojstva, krađe, razbojstva, ranjavanja izvršenog mačem, toljagom ili kamenom, ili nekim drugim oružje, uz prolijevanje krvi i silovanje žena, kao što je to mogao trogirski knez (Knjiga II, glava 108, Trogirskog statuta). Konačno, da je u Zadru primjenjivana tortura već je spomenuto u radu Nelle Lonza, str.27, pozivom na rad T. Smičiklas, *Codeks diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae*, Zagreb 1908. str.667- 668.

Isto tako, zacijelo je i zadarski knez kao i trogirski, u loži ili na uobičajenom mjestu javno i glasno objavljivao presude (Knjiga II, glava 109, Trogirskog statuta), a glasom izričite reformacije iz 1458.g. bio je isključen priziv.

Kako su reformacije predstavljale ustvari autentična tumačenja dotadašnjih važećih statutarnih ili običajnih prava, to je zasigurno i u doba Zadarskog statuta od njegovog donošenja vrijedila zabrana ukidanja osuda koje je donosio u kaznenom postupku knez, što odgovara glavi 110. Knjiga II, Trogirskog statuta.

Konačno, Statuti sjevernotalijanskih gradova i oni pod mletačkim dominijem, beziznimno najprije upućuju na vlastiti tekst, koji mora imati primat kao izraz komunalnog ius statuendi, redovito spominju i običajno pravo, te traženje interpretativnog rješenja primjenom analogije. Prema sjeverno talijanskim statutima ukoliko ne bi bilo moguće primjeniti ius commune, odobrava se sudačka dispozicija.

Međutim, u statutima mletačkog kruga, među njima i onih istočno jadranske obale, nikada ne uključuju ius commune, već upućuju na kreativnu ulogu suda, ostajući dakle barem deklarativno zatvorenim u ius proprium (Lonza, str.25.).

Idući tragom tvrdnje iz već spomenutog rada Nelle Lonze "Pod plaštem pravde", došao sam do magistarskog rada iste autorice iz 1986.g., koji je neobjavljen, pod naslovom "Regule o torturi i indicijama u zadarskom rukopisu iz 14. stoljeća", kojem magistarskom radu prileži prijevod teksta o torturi i indicijama, koji je dopisan uz jedan rukopis Zadarskog statuta, koji se čuvao u profesorskoj biblioteci talijanske gimnazije u Zadru, a koji je pronašao bibliotekar Vitalliano Bruneli, koji ga je transkribirao i objavio u gimnazijskom programu za školsku godinu 1905/1906 (Brunelli, gli.statuta jadertina, Programma dell I.R. Ginnasio Superiore di zara, XLIX, 1905/1906).

Prema pisanju Nelle Lonze, postojanje Regula više su puta spomenuli Strohal, Beuc, Klaić, no nitko se nije upustio u analizu njihovog sadržaja.

Štoviše, ni pravni institut torture, a ni općenito kazneni postupak srednjeg vijeka u našim obalnim gradovima nisu bili bolje ispitani.

Prema Brunellijevom opisu, rukopis je sadržavao pet knjiga Zadarskog statuta, Regule o torturi i indicijama, te još neke priloge, s time što su Regule bile pisane istim pismom kao i Statut, što nadalje znači da su Regule nastale najkasnije u prvoj polovici 14. stoljeća, a prema mišljenju Nelle Lonze svakako između 1234. i prve polovice 14. stoljeća.

Treba napomenuti da su Regule nepotpune, te nedostaje Regula 1 i 2. te Regula 20, vjerojatno greškom (slučajnom ili namjernom) prijepisa.

III. PRAVILA O TORTURI

Općenito uzevši, najznačajnije obilježje torture je primjena fizičke prinude u namjeri otkrivanja istine, kako bi se realizirao cilj kaznenog postupka, a to je efikasnost progona i kažnjavanje zločina.

Tortura se smjela primijeniti samo onda kada ostali dokazi ne daju uspjeh, a razlozi za sumnju postoje.

Postojanje ovih Regula uz već izložene argumente opravdava zaključak da Zadarski statut nije imao posebno knjigu (kapitularijum) o zločinima i kaznenom postupku.

Značajno je spomenuti da najstariji poznati primjer torture kao dokaznog sredstva spominje se u Zadru i datira iz 1289. godine (Nella Lonza, spomenuto djelo str. 27).

Regule uvodno naređuju da se tortura ne određuje nepromišljenošću i obješću, nego razborom, te neka se ne pređe na torturu prije nego što se utvrdi dovoljno indicije. (Regula 3).

Tortura se ne smije odrediti kada je zločin potpuno dokazan, jer tortura nije kazna nego sredstvo istraživanja i iznalaženja istine.

Tortura se ne provodi radi iznude priznanja ukoliko je djelo zakonito dokazano "indicijama, svjedocima, ispravama, koje to katkada mogu dokazati" (Regula 4).

Tortura se mogla odrediti kada je zločin dokazan na pola ili više nego napola, indicijama sličnima istini, dovoljnima za torturu, a tužitelj u građanskom i kaznenom postupku ne smije se mučiti zbog neuspjeha u dokazivanju, osim kod zločina, uverde veličanstva (Regula 6).

Torturi su mogli biti podvrgnuti dekurioni, vojnici, osobe višeg roda i njihovi sinovi samo ako im je djelo bilo dokazano svjedocima i drugim dokaznim sredstvima (dakle, ne ako su postojale samo indicije), osim kod izuzetnih zločina kojim se smatralo uvreda veličanstva, izdaja domovine, grada, utvrde, vojske (Regula 7).

Osobe niskog društvenog položaja i nečasnog života muče se i kod manjih indicija (Regula 8).

Priznanje na torturi moralo se potvrditi na javnom mjestu bez torture (Regula 9).

Jednom mučen mogao se ponovno mučiti samo na osnovu novih indicija i dokaza.

Priznanje na torturi protiv sebe ukoliko nije održano na javnom mjestu bez torture predstavljalo je novi indicij za ponovnu torturu (Regula 10).

Sudac je mogao slobodno ocijeniti koju će vrstu i mjeru torture odrediti, ali je nije mogao odrediti ako nema dovoljnih indicija.

Pritom je morao voditi računa o djelu i svojstvu osobe, snazi, zdravlju, časti, staležu i uzrastu, a kao vrste mučenja navodi se konop (funis-vezanih ruku na leđa, te podizanje

koloturu od tla uz otpuštanjem naglim trzajem), lijevanje vode ili octa u nosnice, zabijanje šiljka pod nokte, gnječenje potkoljenica, mučenje na konopu uz opterećenje nogu, te paljenje udova (Regula 11).

Sudac se pritom nije smio razljutiti srdžbom niti umilostiviti nad osobom koju treba mučiti (Regula 12).

Ukoliko bi uslijedila smrt ili osakaćenje, sudac ili njegov pomoćnik (krvnik) odgovarali bi za zločin, "jer bolje je krivca osloboditi nego nevinoga ubiti, ili osuditi, ili osakatiti" (Regula 13).

Regulom 14 uz načine mučenja navedene u Reguli 11 spominje se žigosanje po čelu užarenim željezom, rezanje ili sakaćenje mesa i drugi slični postupci, koji su zabranjeni, jer bi onaj koji je mučen mogao olako biti ubijen ili umrijeti, ili izgubiti ud.

Ako je više osumnjičenih, torturu treba započeti od najsumnjivijeg, ako su neki mlađi, započeti od mlađih jer slabije podnose bol. Mlađeg od 14 godina ne smije se kao svjedoka olako mučiti. Deliktno sposobni su bili maloljetnici stariji od 10,5 godina, a ukoliko bi netko od više osumnjičenih bio niskog društvenog položaja torturu započeti od takve osobe (Regula 15).

Na torturu se moglo staviti i svjedoka koji mijenja iskaz ili sam sebi protuslovi (Regula 16).

Osobe niskog društvenog položaja, infamni, servi, kada svjedoče protiv odličnijih, ne smiju biti saslušani bez torture, kao niti sluga koji svjedoči protiv gospodara (Regula 17).

Mučiti se mogla i žena zbog zlodjela osim ukoliko je trudna, kada se tortura odlagala do iza poroda (Regula 18).

Zabranjeno je bilo postaviti sugestivna pitanja (da li je taj i taj ubio toga i toga) (Regula 21).

Regule predviđaju postojanje inkvizitornog i akuzatornog postupka, a opći inkvizitorni postupak sudac je mogao pokrenuti protiv čuvenog lopova ili razbojnika ili preljubnika ili ubojice, da bi mogao ispitivati o svim zločinima, ako je imao vjerojatnu ili razložnu sumnju (Regula 22).

Sudac je morao voditi računa o tome koliko vjerovati torturi, ovisno o tome koliko bol može podnijeti mučeni, te je nakon priznanja trebalo dopustiti dokazivanje nevinosti bilo da je tko priznao protiv sebe bilo protiv drugoga, a suci koji su iznudili lažno priznanje obećavajući da će ih osloboditi ako priznaju, pa bi ih ipak ubili, titulirani su kao razbojnici i ubojice (Regula 23).

Međutim, postavlja se pitanje tko je mogao dokazati sucu da je iznudio lažno priznanje kada je prevareni ubijen.

Tortura se mogla odrediti kod težih, kapitalnih i izuzetnih zločina, zbog nedostatka dokaza kad prethode indicije. (Regula 24), što odgovara već naprijed navedenoj analogiji sa Trogirskim statutom.

Iz izloženog može se zaključiti da je u promatranom razdoblju važenja Zadarskog statuta vrijedio surovi dokazni kazneni postupak zasnovan na samovolji kneza i njegovih sudaca.

IV. DOKTRINA O INDICIJIMA

Doktrina o indicijima sadržana je u 25 paragrafa. Neki su indiciji zajednički za sve delikte, a neki su pojedinačni i posebni za pojedinačne i posebne delikte (§ 1).

Zajednički i opći indiciji su mnijenje da je zlodjelo počinio onaj koji je u akuzatornom i inkvizitornom postupku optužen, onaj koji se dao u bijeg čuvši da se razglašuje da je on počinio delikt, infamija (nečastan život) optuženog koji je ozloglašen zbog sličnih zlodjela i jer je običavao činiti takva zlodjela, jer je razgovarao s izvjesnim osobama na sumnjivim mjestima i sumnjiva izgleda u sumnjivo vrijeme, jer je bilo po noći, jedan vjerodostojan svjedok ili više nevjerodostojnih koji ne dokazuju potpunosti ali predstavljaju indicij ili argument ili pomoćni dokaz (§2).

Odatle je vidljivo da je za dokazivanje krivnje bilo potrebno dva vjerodostojna svjedoka ili pak javno priznanje.

U § 3. definira se indicij kao "ono što dovodi do kaznenog postupka protiv krivca, a ipak ne dokazuje", argument je ono što tereti za zlodjela, a pomoćni dokaz manji argument ili mala presumpcija, jer proizlazi iz indicija i argumenata, a presumpcija je katkada snažna i nužna, a katkada nepouzdana i ništa ili malo dokazuje.

Ako su indiciji snažni i nužni, smatraju se potpunim dokazom i dovode do osude. Smatra se da snažni indicij odgovaraju punom dokazu, a oni koji to nisu, mora ih biti više povezanih da dokazuju presumpciju, što je katkad dovoljno za torturu, a katkad za kaznu. Neka sudac pazi, pun opreza, da ne prevrši mjeru ako ne želi postati krivac (§ 4).

Iz izloženog je vidljivo da tadašnja primitivna pravna doktrina nije pravila bitnih razlika između dokaza indicija, da su se nazirali obrisi oborile presumpcije, što bi argumentum ad contrarium značilo da se poznao institut neoborive presumpcije.

§ 5 koji opisuje ubojstvo u Padovi, a govori o primjeru osnova snažnog indicija dovoljnog za torturu i za osudu, upućuje na zaključak da je doktrina o indicijima nastala u Padovi, te se odatle raširila i po Dalmaciji, nalazeći čvrsto uporište u srednjovjekovnom zadarskom kaznenom pravu.

Snažnim indicijima smatrano je npr. kada su dvojica bili zatvoreni u kuli u koju nitko drugi nije mogao ući, a jedan je ubijen mačem, koji mač je bio pronađen krvav i prikladan za udarce i rane ubijenog. Takav snažan indicij definira se i kao snažna presumpcija (§ 5).

Da je preljub bio smatran zločinom proizlazi iz § 8, koji govori da ukoliko je žena optužena za preljub oslobođena pod izlikom krvnog srodstva, a poslije muževe smrti zaključiti brak s preljubnikom, presumpcija je oboriva i snažna, a pretvara se u nužan dokaz ranije počinjenog preljuba (§ 8).

Za torturu je bilo potrebno dva ili tri združena indicija koji nisu snažni ni nužni, primjerice jedan svjedok uz mnijenje protiv optuženika, mnijenje uz hvalisanje djelom, a posebno mnijenje hvalisanje i bijeg nakon optužbe (§ 9).

Indiciji su mogli biti vjerojatni i mogli su prijeći u snažne i nužne (§ 10), razlikovali su se pojedinačni i osobiti, te zajednički i opći indiciji, a koristili su se za zlodjela krađe, izdaje, silovanja, krivotvorenja novca, pronevjere, prevare u cijeni, krađe stoke, krivotvorenja svetogrđa, hereze, povrede groba, pomicanja međaša, privatnog zatočenja, jamstva iznuđenog strahom ili prijevarom, preljuba i sodomije (§ 11).

Indiciji za krađu bili su žigosanje ili drugo obilježje, skitanje, držanje ukradenih stvari, prodaja ukradenih stvari ili zamjena ili uporaba u druge svrhe (§ 12).

Indicij za izdaju su urotnička pisma kod optuženika, jer ih je pisao ili diktirao, jer je primio blago ili novac, jer se nije borio, jer je predao oblik gradskih ključeva, jer nije postavio stražara gdje je morao, jer nije pritekao na mjesto, jer je nagovorio stražara da pobjegnu sa straže (§13).

Kod krivotvorenja ... jer u škrinjici ima kalupe, jer ima čiste metale i slitine, jer ima oruđe pogodno za izrađivanje ili obrezivanje, jer ima tajna i slična mjesta (§ 14).

Za pronevjeru jer je u vrijeme vršenja čuvarske dužnosti i službe više trošio nego što su njegova primanja ili prihod, a k tome se obogatio, a nezna kazati odakle (§ 15).

Razrađene su indicije i za druge, u § 11 navedene zločine, da bi zaključno bilo navedeno da su među indicijima neki mali, neki srednji, neki veliki, neki najveći.

Kod najvećih za torturu je dovoljan jedan, kod ostalih tri ili bar dva.

Mali ili manji indiciji smatrali su se udruživanje malo prije zločinstva ili malo poslije, što samo za sebe nije ništa, ali s drugim pomoćnim dokazima moglo je biti od koristi (§ 25).

V. UMJESTO ZAKLJUČKA

Uvažavajući činjenicu da u promatranom razdoblju srednjovjekovnog statutarnog prava, sveobuhvatne kodifikacije kaznenog prava nisu postojale, da i kod onih statuta koji imaju posebnu glavu o zločinima, ponekad izostaju odredbe o najtežim zločinima, da je doktrinarno opće prihvaćeno kako je u to doba kazneno pravo bilo pretežito običajno, moglo bi se zaključiti da pored Zadarskog statuta te izloženih regula o torturi i doktrine o indicijima, nije postojala posebna knjiga o zločinima u Zadru u vrijeme donošenja Zadarskog statuta i njegovog važenja.

Zadarski statut sadrži pet knjiga, od kojih prva knjiga ima 28 glava, druga knjiga 137 glava, treća knjiga 145 glava, četvrta knjiga 83 glave, te peta knjiga 37 glava.

Pored toga Statut sadrži i 160 reformacija.

Kada ga se komparira sa Trogirskim statutom koji ima tri knjige, od kojih prva knjiga ima 90 glava, druga knjiga o zločinima 114 glava, te treća knjiga 64 glave, kao i dvije knjige reformacija od kojih prva knjiga 88 glava, a druga knjiga 86 glava, zaključiti je da je Zadarski statut po svom opsegu sveobuhvatnija kodifikacija.

Ako se k tome doda da su u Zadru uz Statut postojale Regule o torturi i indicijima, postaje još jasnije zbog čega Zadarski statut nije imao posebnu knjigu o zločinima.

Osim toga, primjerice Trogirski statut imao je svega pet glava o kaznenom procesu, što je značajno manje i oskudnije u usporedbi sa razrađenim pravilima o torturi i indicijima koji su se primjenjivali uz Zadarski statut.

Regule o torturi i indicijima spominju postojanje akuzatorskog i inkvizitornog postupka, što podrazumijeva i mogućnost da knez i kurija postupak vode osim po zahtjevu tužitelja, za određene vrste zločina i po službenoj dužnosti, što je najbolje vidljivo iz glave 3. II knjige Trogirskog statuta, gdje je knez mogao uhititi za teže zločine, primjerice ranjavanje ili udaranje uz prolijevanje krvi, dok prema glavi 2., nije mogao postupati po službenoj dužnosti, dakle, za lake zločine.

Isto tako, je razvidno da je nadležnost između kneza i kurije u kaznenim stvarima tijekom srednjeg vijeka bila promjenljiva, što je ovisilo o povijesnim okolnostima, te što je Veneciji bila potrebitija čvršća vlast i jača represija, to su ovlasti kneza bile veće, tako da je primjerice reformacijom broj 80 Zadarskog statuta knez imao punu vlast i slobodu na temelju istrage ili tužbe, odnosno prijave postupati u pogledu kojih god zločina i prijestupaka koji bi bilo na koji način i bilo kako bili počinjeni u gradu Zadru i njegovom Kotaru, po skraćenom postupku i bez propisanog oblika i načina suđenja, mimoilazeći svaki sudski red, te predstupnike kažnjavati i osuđivati po svojoj ispravnoj savjesti, uzimajući u obzir kakvoću prijestupa i stalež osoba, onako kako se rečenom knezu bude činilo shodnim.

Reformacijom broj 81 propisano je nadalje da protiv presude u kaznenom postupku koju donese gospodin knez ne može se uložiti priziv, što svjedoči o apsolutnoj samovolji Venecije prema Zadru, te strašnoj ovlasti zadarskog kneza da raspolaže životom i smrću svojih podanika, u samovoljnom postupku popraćenu strašnim regulama o torturi i doktrinom o indicijima koja su posebice za najniže staleže proizvodile strašnu nesigurnost.

Mleci su osobito pazili na Zadar koji je imao izvanredno veliko značenje za hrvatsku pravnu povijest, tako da su osvojivši ga 1202. godine uveli nad njime strogi nadzor. Već 1247.g. mletačko-zadarskim ugovorom knez je imao punu vlast u svim pitanjima uključujući i suđenje u civilnim i kaznenim predmetima, da bi tek ugovorom iz 1313. g., to bilo ublaženo na način da bi knez bio biran od zadrana, međutim, između članova mletačkog vijeća, te bi sudio zajedno s tri suca, koji izabire zadarsko veliko vijeće. Ukoliko se knez i suci ne bi složili, odluku bi donosilo mletačko vijeće umoljenih. U zločinima ubojstva, zlonamjernog paleža, silovanja i razbojstva na cesti, knez je zadržao punu sudsku ovlast, dok u slučaju krađe knez sudi sa sucima i to prema mletačkim propisima. Kada je Zadar nakon kratkotrajne samostalnosti ponovno potpao pod Mletačku republiku, ona je reformacijom od 5.9.1490.g. odredila da knez u kaznenim predmetima pita za mišljenje četvoricu zadarskih vijećnika i nakon toga samostalno odlučuje, a u slučaju težih zločina, uopće se nije trebao savjetovati sa vijećnicima (Lujo Margetić, O nekim osnovnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim, dalmatinskim, gradskim općinama HLJKPP broj 1, str. 415 i 416, Zagreb, 1998.).

O odnosu Mletaka prema Hrvatima zorno svjedoči glava 49. Knjiga III, Statuta, u kojoj se zabranjuje građanima Zadra da budu jamci Hrvatima (Statut rabi riječ Sclavo), što prevoditelji Statuta prevode kao Slaveni, ali je zacjelo riječ o Hrvatima (vidi Beuc Statut zadarske komune iz 1305.g. Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, str. 675). Ako bi se pak, tko drznuo postupiti protiv rečenog ostao bi bez jamstva i povrh toga platiti globu od 5 malih mletačkih denara po svakoj libri preuzete obveze.

Sličnu odredbu sadrži i Trogirski statut u Knjizi I reformacija, glava 43. od 20.5.1335.g., koju je zapovjedio Franjo Dandolo, dužd ... neka se nitko ne usudi dati zajam u zalog Slavenima, Bosancima i Hrvatima, na koji način ni iz bilo kojeg razloga niti bilo kojom izlikom. Štoviše, Trogirski statut u Knjizi II, govoreći o zločinima, u glavi 5., propisujući način postupanja posebno naređuje u pogledu stranaca, skitnica i Slavena knez mora postupiti kako se njemu i njegovim sucima bude činilo da je bolje.

Iz izloženog, valja zaključiti da je Zadarski statut (kao i Statuti drugih dalmatinskih gradova) dragocjen izvor spoznaje o ne tako davno, prošloj, ali zato dugotrajnoj povijesti od 13. pa sve do propasti Venecije krajem 18. stoljeća, štoviše, prenoseći se na određeni način kao običajno pravo sve do pred kraj 19. stoljeća.

Ovom surovom pravu njegovi stvaraoci pridavali su božanske atribute, kako bi njihovi podanici podvrgavali se njihovoj volji ne samo zbog surovog postupanja i kazni već iz straha da će u slučaju kršenja Statuta završiti u mukama pakla (Knjiga I, glava 3 Statuta).

A zasigurno nije bio božjom mudrošću nadahnut onaj koji je propisao primjerice tko u Zadru je izuzet od zabrane držanja svinja, pa pridavanje svojoj samovolji božanstvenih atributa sa današnje distance promatranja čini se bogohulnim.

Ovaj članak nije imao za cilj baviti se pitanjem kakve kazne su izricane za kakva kaznena djela i kako je izgledao kazneni postupak u Zadru in concreto, međutim će u bliskoj budućnosti svakako trebati rasvijetliti i taj važan aspekt dalmatinske pravne povijesti, čiji centar je bez sumnje bio Zadar, kao sjedište providura – vrhovnih namjesnika mletačke vlasti za čitavu istočnu obalu Jadrana, i u kojemu su se donosile kaznene presude najvišeg pravnog ranga.

U Zadru, veljača 2003. godine

Branko Brkić

POPIS LITERATURE:

1. Kolanović – Križman: *Zadarski statut*, Matica Hrvatska u Zadru, 1997. godina,
2. Ivan Beuc: *Statut Zadarske komune iz 1305. godine*, *Vijesnik Državnog arhiva u Rijeci*, Rijeka 1954 . godina,
3. Nella Lonza: *Pod plaštom pravde*, *Zavod za povijesne znanosti HAZU Dubrovnik*, 1977. godine,
4. Lujo Margetić: *O nekim osobnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim dalmatinskim općinama*, *HLJKPP br. I/98*
5. Berket – Cvitanić – Gliho: *Statut Grada Trogira*, *književni krug Split*, 1998. godina,